

Гончарук Віта, ст. магістратури історико-філологічного факультету; науковий керівник – к.філол.н., доцент Миронюк В. М. (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м.Рівне)

МЕТАФОРА ТА ЇЇ РОЛЬ У ТВОРЧОСТІ МИКОЛИ ГОГОЛЯ

***Анотація.** У статті досліджено індивідуально-авторську семантику метафори та її роль у творчості Миколи Гоголя. Доведено, що троп є не тільки елементом стилю автора, зображально-виражальним засобом предметної реалізації в слові, а й способом конструювання думки, формою самовираження художньої ідеї, її матеріально-образної конкретики.*

***Ключові слова:** метафора, метафоричний епітет, троп, образне мислення, індивідуально-авторська семантика, експресія, зображально-виражальний засіб.*

***Аннотация.** В статье исследована индивидуально-авторская семантика метафоры и ее роль в творчестве Николая Гоголя. Обосновано, что троп есть не только элементом стиля автора, изобразительно-выразительным средством предметной реализации в слове, но и способом конструирования мысли, формой самовыражения художественной идеи, ее материально-образной конкретики.*

***Ключевые слова:** метафора, метафорический эпитет, троп, образное мышление, индивидуально-авторская семантика, экспрессия, изобразительно-выразительное средство.*

***Annotation.** The article deals with the problem of individual author's semantics of the metaphor and its role in M. Gogol's works. The author proves that a trope isn't just an element of author's style and representative means but that it is strong motive power of a thought, means of mind construction and a form of self-expression of art idea, its material and figurative specifics.*

***Key words:** metaphor, metaphorical epithet, trope, figurative thinking, individual author's semantics, expression, representative and expressive means.*

Історія вивчення метафори сягає в глибину віків. Аристотель зазначав: «Перенесене слово (metaphora) — це невластиве ім'я, перенесене з роду на вид, або з виду на рід, або з виду на вид, або за аналогією. В основі створення метафори лежить порівняння, щось з чимось порівнюють, зіставляють, унаслідок чого об'єкти зближуються й виникає

можливість замінити те, що порівнюють, тим, з чим порівнюють, тобто з другим членом порівняння» [1, с. 32].

Метафору в художньому тексті можна розглядати з різних боків, але головна її роль – у проникненні до задуму, у підтекст, це поштовх до розуміння модальності, емоцій, а значить – концепту, ідеї твору.

Як відомо, метафори в цілому присвячено чимало праць лінгвістів, літературознавців, філософів, психологів, серед яких слід виділити роботи Аристотеля [1], О. Потебні [2], О. Веселовського, Н. Арутюнової [3], А. Ричардса [4] та А. Ткаченка.

Метою нашої статті є дослідження специфіки і ролі метафори у творчості Миколи Гоголя; образного мислення і світоглядної домінанти письменника та його концепції людини і світу.

Довготривалий інтерес до вивчення метафори як творчого феномену, а також усе ще недостатній рівень наукової інтерпретації самої природи, формотворчих сутностей тропа, секретів художньо-асоціативного мислення, напрочуд активної функціональності образів метафоричного плану на всіх рівнях організації тексту пояснюється винятковою складністю самого поняття метафоризація, а ширше – художньо-асоціативного мислення загалом. Метафора відзначається універсалізмом, феноменальною здатністю в кожному конкретному моменті бути своєрідним, новим чи оновленим, нескінченно змінюватися залежно від обставин, часу: у відповідності з методом, панівними філософсько-естетичними концепціями, а також – здатного найповніше виявляти риси індивідуально-авторського стилю, творчої спроможності митця.

Однак, проблема метафоризації залишається надзвичайно складною, можливо, однією з найскладніших у лінгвістиці, адже йдеться передусім про процеси мислення, в яких народжується знання про світ, зафіксоване в новому значенні лексичної одиниці. Метафора в кожному випадку пов'язана з утворенням нового змісту, який з'являється внаслідок дії складних когнітивних механізмів. У рамках когнітивного підходу висвітлюються питання теорії метафори, зокрема механізми творення метафоричного значення, змістове навантаження, уподібнення та порівняння в цих процесах, співвідношення прямого й переносного значення, роль образно-мотиваційного компонента в метафоричному найменуванні.

Що ж до переважної більшості літературних досліджень творчості М. Гоголя, то тут словеснообразна система згадується лише принагідно: наголошується на характері переносності ознак, рис, властивостей; констатується барвистість метафоричних висловлювань, або поодинокі наводяться зразки індивідуально-авторської метафорики. Менше уваги приділяється осмисленню функціональної дії тропа як смислового структурного елементу художньої системи, виявленню вмотивованості

того чи іншого виду асоціативно-образній конкретизації думки характером твору, художнім завданням.

Метафора у М. Гоголя – не просто елемент стилю, зображально-виражальний засіб предметної реалізації у слові до кінця осмисленого й перечутого; вона – потужний рушій думки, спосіб її конструювання, форма самовираження художньої ідеї, її матеріально-образної конкретики, «почуттєвої видимості». Особлива тут роль метафори як структурного компонента, композиційного чинника, одного з найдійовіших засобів пізнання дійсності як для самого автора, так і для його читачів. Без метафори не було б саме такого твору, саме такої думки чи відтінку думки, а був би зовсім інший твір іншого смислового наповнення.

Слово максимально реалізує свою художню й асоціативну активність у тропі й, зокрема, у метафорі, яка здебільшого походить від персоніфікації природи, служить для ліричного наснаження творів. У творах М. Гоголя, як тільки починають виявлятися бодай у глибинах підтексту ознаки ліризму, то вже й збільшується кількість метафор:

«Сыплется величественный гром украинского соловья, и чудится, что и месяц заслушался его посередине неба ... Как очарованное, дремлет на возвышении село ... блестят при месяце толпы хат» [5, с. 115].

М. Гоголь виходить переважно з фольклорної мови при побудові своїх метафор, робить їх оригінальними і неповторними. Метафоричні образи мають здатність вбирати в себе всі проміжні асоціації і зв'язки, «конденсувати» образ, створюючи тим самим «образний акорд». Для творення метафори важливі не лише зміст асоціацій, лаконізація думки, але і характер їх зчеплення, об'єднання, конструкція образу. Варто згадати слова А. Річардса: «Володіння метафорою – це найбільше із мистецтв лише тому, що це є володіння життям» [4, с. 47].

Дослідники творчості письменника зазначають, що метафори митця вражають насамперед природністю і максимальною конкретністю асоціацій. Однак, попри широке звертання до образності народної мови, народного мислення, у кожній метафорі «чується» голос автора, його глибоко індивідуальне світосприймання. Естетична квінтесенція художнього образу в М. Гоголя – це його власні слова, лаконізовані у відповідній до народного сприйняття, народного світогляду формі. До того ж всі метафори автора яскраво настроєні і максимально психологізовані.

Метафора письменника синтезує в собі специфіку прозової і поетичної метафори, остання вражає якраз домінуванням емоційно-психологічного, орнаментального, відчувається визначальний вплив контексту, сильна формальна конвенціональність (умовність) [3, с. 31].

Досліджуючи метафору М. Гоголя, варто пам'ятати, що у творах письменника часто стирається межа між алегорією, символом, порівнянням чи метафорою. Водночас не варто забувати, що чимало Гоголевих метафор

стали вже символами. Вони викликають не лише емоційно-психологічні чи предметно і понятійно-сміслові асоціації, а й культурно-символічні.

Важливу роль у творах митця відіграють пейзажні метафори. Вони стосуються описів самої природи, атмосферних явищ, пір року, елементів краєвиду, образів флори та фауни.

За допомогою метафор письменник персоніфікує природу і все навколо, відповідно до подій у житті людському, настроюється теж на певний лад. У такий спосіб виникає той неповторний колорит, який ми бачимо майже в кожному творі. Візьмемо для прикладу яскравий метафоричний образ річки: «...засверкали огненные, одетые холодом искры, и река-красавица блистательно обнажила серебряную грудь свою, на которую роскошно падали зеленые кудри дерев. ...верное зеркало так завидно заключает в себе ее полное гордости и ослепительного блеска чело, лилейные плечи и мраморную шею, осененную темною, упавшею с русою головы волною, когда с презрением кидают одни украшения, чтобы заменить их другими, и капризам ее конца нет...» [5, с. 68].

Таким чином, образ річки – це семантика світла, кольору; вода – дзеркало, семантика коштовностей, блиску: «серебряную», «ослепительного блеска», «русый».

Образ природи і землі у Гоголя практично тотожний, що підтверджує метафорична семантика, однак смисловий малюнок образу землі містить яскраві материнські, жіночі відтінки, адже земля – це символ жіночого начала, материнства. «Земля в дивном серебряном блеске» [5, с. 68] – семантика плодючості, блиску, мотив оновлення, обмивання.

Розглядаючи зелений пейзаж, бачимо образ лісу і похідних від нього семантичних мікрообразів: «Недвижно, вдохновенно стали леса, полные мрака, и кинули огромною тень от себя» [5, с. 115]. Образ лісу символізує приховування невідомого, таємничість, загадковість. Відомо, що ліс – одне з основних місць перебування надприродних сил, сил ворожих людині.

Цікавим є образ дерев. Наприклад: «Лениво и бездумно, будто гуляющие без цели, стоят подоблачные дубы» [5, с. 66]; «девственные чащи черемух и черешень пугливо протянули свои корни и лепечут листьями» [5, с. 115]. Ці метафори виявляють переважно семантичну характеристику окремого дерева, наприклад, дуба, як священного світового дерева. Загалом образи персоніфіковані, виявляють окрему психологічну людську (погляд, суспільний стан, зовнішність) ознаку.

В основі метафор М. Гоголя – реальний світ речей, людських стосунків, вони відбивають авторське ставлення до дійсності. Основою багатьох метафор стають ключові слова, досліджуючи які можна з'ясувати авторське кредо, бо в кожному випадку можна спостерігати зміну семантичних відтінків, полісемії усталених метафоричних основ. Часто вживані метафори з основою небо, сонце. Небо в образній системі

М. Гоголя багатозначне. Можемо уявити його у вигляді твердої площини (небесна стеля, брами). У автора небо усміхається, сміється, дихає, плаче тощо. Наприклад: «Необъятный небесный свод раздался, раздвинулся еще необъятные. Горит и дышет он» [5, с. 115]. Тут метафору можна розглядати як персоніфікацію заходу сонця, змалювання за допомогою образу пожежі.

«Синело теплое украинское небо, завешенное снизу кудрявыми ветвями стоявших перед ними вишен» [5, с. 111] – семантика кольору і вічності. Персоніфікована семантика зміни частини доби подана в такому прикладі: «Усталое солнце уходило от мира, спокойно проплыв свой полдень и утро» [5, с. 76]; «...ослепительные удары солнечных лучей зажигают целые живописные массы листьев» [2, с. 66] – це персоніфікована семантика світла, образ світла.

Захід сонця переданий семантикою вогню та прихованої пожежі: «И ночь, божественная ночь, величественно догорала» [5, с. 137]; «угасающий день пленительно и ярко румянился» [5, с. 76]. «И задумавшийся вечер мечтательно обнимал синее небо, превращая все в неопределенность и даль» [5, с. 109] – семантика зміни кольору і світла, що виявляє зміну частини дня.

Образ вітру у повістях автора осмислений за допомогою звуків, руху, персоніфіковане використання ознак людини: «Прекрасный ветренник – ночной ветер, подкравшись мгновенно, целует их» [5, с. 115].

Цікавим щодо творення та змістового наповнення є такий тип метафори, як генітивна. Генітивна метафора являє собою незвичне для повсякденного вжитку поєднання слів у родовому відмінку. Це надає твору поетичної вишуканості. Окрім того, генітивна метафора дає можливість простежити власне авторські особливості бачення світу чи образу, побачити образно-метафоричний світ як індивідуальне творче начало митця. М. Гоголь використовує цей різновид метафори як художні краплення в полотно твору.

Така метафора дуже економна, у стислій формі містить глибокий зміст, зберігаючи метафоричну основу — перенесення, порівняння або метаморфозу. Ці метафори, як правило, прозорі, зрозумілі і без контексту, можуть існувати автономно, хоча створюють і певну картину, зміцнюючи художньо текст у цілому: краплі глоду, ріки вулиць, пустелі вечорів, корони сосен. Є тексти у письменника, де спостерігаємо цілі каскади подібних метафоричних утворень.

У М. Гоголя метафора рідко коли виступає сама по собі, найчастіше – це образ-сплав власне метафори з іншими експресивними художньо-поетичними фігурами і тропами, зокрема, з виразним і несподіваним епітетом. Можна сказати, що у Гоголя майже всі епітети метафоризовані: «Непреодолимый сон быстро стал смыкать ему зеницы» [5, с. 131]; «...засверкали огненные, одетые холодом искры, и река-красавица

блистательно обложила серебряную грудь свою, на которую роскошно падали зеленые кудри дерев» [4, с. 68];

У метафори письменника є два основні джерела: народнописенне та книжне, однак фольклорні кліше він талановито перетворював на індивідуальні образи. Можна сказати, що саме персоніфіковані образи допомагали митцеві розкрити свій внутрішній світ, і, можливо, не тільки для інших, а й для самого себе, тобто показати своє бачення, розкрити свою картину світу.

За результатами проведеного дослідження можна зробити висновок, що метафора у М. Гоголя, взаємодіючи з іншими тропами, стає одним з дійових засобів завоювання й конструювання думки, перевтілення різномірних імпресій від реального в художню ідею. Вона виступає як особлива форма гармонії всезагальних естетичних уявлень і конкретної духовної індивідуальності творця; є одним з найекспресивніших засобів. Цей художній засіб допомагає авторові висловити свою життєву філософію, творити неповторний образний світ, який підсилюється національним колоритом, а також характеризує стиль письменника.

1. Аристотель. Поетика / Аристотель. – К. : Мистецтво, 1967. – 134 с.
2. Потебня О. О. Эстетика і поетика слова / О. Потебня. – К.: Мистецтво, 1985. – 302 с.
3. Арутюнова Н. Д. Теория метафоры / Н. Д. Арутюнова. – М. : Прогресс, 1990. – 511 с.
4. Ричардс А. Философия риторики // Теория метафоры / А. Ричардс. – М. : Прогресс, 1990. – С. 44–67.
5. Гоголь Н. В. Собрание сочинений в четырех томах / Н. Гоголь. – М. : Правда, 1968. – Т.1. – 510 с.